
DIFERENČNÍ PLODNOST V ČESKU Z DAT PROMĚNY ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Ondřej Nývlt¹⁾

DIFFERENTIAL FERTILITY IN CZECHIA BASED ON DATA FROM THE HOUSEHOLD PANEL STUDY

Abstract

The basic aim of the article is to analyse which characteristics are related to the number of children in Czech families. In demography, this subject is referred to as differential fertility. The overall level of fertility is further broken down according to basic demographic, educational, occupational, value, and geographical variables. Unlike standard demographic fertility outputs, the level of fertility is also analysed in relation to men. Historically, the population census has always been the basic source of data on differential fertility. However, this study is mainly based on data from the Czech Household Panel Survey (CHPS)], which allows a more detailed breakdown. In addition, individual characteristics do not relate only to an exact point in time but are derived from the respondents' life course. The results of differential fertility can also take the form of conclusions about a successful or unsuccessful life strategy of the total number of children in Czech families.

Keywords: differential fertility, household survey, number of children in families **Demografie, 2019, 61: 111–128**

ÚVOD

Pokles úrovně plodnosti ve většině vyspělých zemí světa přináší logicky otázku, jaký je důvod tohoto poklesu. Jednou ze základních možností analýzy, jak popsat změny v úrovni plodnosti, je hledat rozdílnosti podle jednotlivých charakteristik, které mohou nabývat různé podoby. V historickém kontextu můžeme zkoumat, zda změny probíhaly na celém území kontinuálně nebo postupně. Hodnotové změny ve společnosti (růst individualismu, nárůst alternativních forem soužití, snižování významu náboženské víry) mohou být spojené s určitými socioekonomickými charakteristikami osob. Na tomto základě je tedy nutné nejenom získat podrobné informace o úrovni plodnosti, ale je nutné získat dodatečné informace, na jejichž základě můžeme popsat základní odlišnosti úrovně plodnosti osob.

Demografické změny jsou již historicky vnímány v kontextu hodnotových změn. Vzestup individuální

svobody v kontrastu ke snižování významu náboženských praktik je viděn jako základní faktor demografických změn v celé Evropě, například právě snižováním religiozity ve společnosti (*Van de Kaa, 1987; Lesthaeghe – Surkyn, 1988; Bumpass, 1990; Surkyn – Lesthaeghe, 2004; Adsera, 2006*). Samotné rozdíly je možné vidět třeba s ohledem na plánovaný počet dětí, kdy daný ukazatel můžeme získávat z dotazníkových šetření.

Z jednotlivých studií plyne základní souvislost mezi osobami, které nedeklarují vztah k náboženské církvi, osobami, které deklarují vztah k náboženské církvi, ale pravidelně nechodí k bohoslužbám a osobami, které pravidelně navštěvují bohoslužby (např. alespoň jedenkrát týdně). *Adsera (2006)* na příkladu zemí USA, Irska a Španělska ukazuje rozdíly v pohledu na ideální počet dětí. Podobně *Peri-Rotem (2016)* na příkladu zemí Velké Británie, Francie

1) Katedra demografie, Vysoká škola ekonomická v Praze. Kontakt: ondrej.nyvlt@vse.cz

a Nizozemská ukazuje vyšší hodnoty plodnosti u nábožensky praktikujících osob.

Obecně se ukazuje rozdíl mezi evropským a americkým způsobem vnímáním víry. V USA i v evropských zemích platí, že pokud jsou bohoslužby navštěvovány pravidelně, značí to i vyšší pravděpodobnost vyššího počtu dětí v rodině. V USA ovšem zasahuje víra i do dalších činností. Z toho důvodu nepřekvapí i zpětná souvislost, kdy narození dítěte přináší i větší pravděpodobnost, že budete častěji navštěvovat bohoslužby (Berghammer, 2012). I z dalších amerických studií jednoznačně plyne souvislost vyššího počtu dětí u osob, které žijí náboženským životem (Hayford – Morgan, 2008, Li Zhang, 2008). Otázkou zůstává důvod, proč lidé hlásící se k náboženskému vyznání, v kontextu zkoumaných prací především ke křesťanským církvím, mají vyšší pravděpodobnost vícečetné rodiny. Hayford – Morgan (2008) to například vysvětlují provázaností církevního života a rodinnou ideologií zahrnující negativní postoj k nemanželským soužitím, důležitosti rodičovství nebo klasické rozdělení pracovních a rodinných povinností v rodině. V evropských zemích např. ve Francii nižší religiozita přináší vyostření jednotlivých trendů, kdy praktikující se vymezují v pohledu na manželství, počtu dětí v rodině a preferenci sezdaných soužití. To vede i k relativně nízkému počtu bezdětných párů (Régnier-Loilier – Prioux, 2008).

Podle řady studií je úroveň plodnosti významně odlišná podle dosaženého vzdělání žen a mužů (např. Adsera, 2017; Bellani – Esping-Andersen, 2013). Dané teorie se mohou vztahovat jak k samotnému poklesu plodnosti, tak k hledání rozdílností právě například dle ukazatele nejvyššího dosaženého vzdělání. Význam vzdělání není samozřejmě vázán jen na poslední vývoj v kontextu změn popisovaných druhým demografickým přechodem. Již v období před první demografickou revolucí, vyšší příjem, respektive lepší socioekonomické postavení souviselo s početností rodiny (Bellani – Esping-Andersen, 2015). Vývoj rodiny v podmínkách po ukončení první demografické revoluce je již dán kombinací rozhodnutím o počtu dětí a kvalitě jejich výchovy, například investic do lidského kapitálu, jejich zdraví nebo vzdělání (Becker, 1975). Poslední vývoj však ukazuje, že význam vzdělání předurčuje rozdílnosti v celé řadě dalších

charakteristik. Základní vzorec, že čím nižší vzdělání ženy, tím vyšší úroveň plodnosti již nemusí být tak zřejmý (např. Jalovaara et al., 2017; Kravdal – Rindfuss, 2008). V rámci posledního vývoje se ukazují nové faktory, které mohou danou podmíněnost měnit. Obecně rostoucí vyšší participace žen na trhu práce přináší zcela nové formy možnosti sladění pracovního a rodinného života, např. práce na částečné úvazky, flexibilní uspořádání pracovní doby, práce z domova atd. (Jalovaara et al., 2017). Naopak v zemích především jižní Evropy, kde jsou možnosti uplatnění žen v rámci flexibilních úvazků nízké, lze vypořádat neměnný negativní vztah mezi výší úrovní vzdělání a úrovní plodnosti (Woods – Neels – Kil, 2014; Requena – Salazar, 2014). V mnoha pracích je zmiňovaná rostoucí nerovnost v příjmu domácností (Adsera, 2017), především v kontextu světové ekonomické recese po roce 2008. Ne náhodou se období po roce 2008 vyznačovalo do té doby neočekávaným výkyvem v poklesu transversálních měř plodnosti.

V rámci posledního vývoje se ukazuje, že v zemích, které se zaměřují na sladění rodinného a pracovního života, může docházet k opačnému trendu, kdy ženy s vyšším vzděláním mohou dosahovat vyšší úroveň plodnosti, jedná se především o skandinávské země (Bellani – Esping-Andersen, 2015). V těchto zemích ženy s vysokoškolským vzděláním mají vyšší pravděpodobnost narození dítěte druhého pořadí a nižší pravděpodobnost, že zůstanou bezdětné. Zmiňovaný vývoj je přitom zajímavý ve srovnání s vývojem úrovně plodnosti mužů podle vzdělání. Zde naopak nedošlo k zásadní změně, neboť nižší počet dětí pro méně vzdělané muže je platný dlouhodobě (Jalovaara et al., 2017). V tomto pohledu lze vypořádat dlouhodobou shodu napříč evropskými zeměmi, kdy úroveň plodnosti je pozitivně korelována s úrovní dosaženého vzdělání (Kravdal – Rindfuss, 2008).

Riziko nezaměstnanosti po ukončení školy se stalo jedním ze základních problémů většiny vyspělých zemí, samozřejmě nejhorší je situace už dlouhodobě v zemích jižní Evropy. Nejenom z tohoto důvodu je logické hledat vliv rizika nezaměstnanosti na snižující se úroveň plodnosti ve většině evropských zemí (Kreyenfeld – Andersson, 2014). Obecně platí, že existence nezaměstnanosti snižuje pravděpodobnost mít první nebo pak druhé dítě především u mužů.

Ohledně pravděpodobnosti narození dětí vyššího pořadí naopak existence nezaměstnanosti představuje faktor, který přináší právě vyšší pravděpodobnost narození třetího dítěte. Tato souvislost však může být dána opačným kontextem, kdy vyšší počet dětí může mít vliv na vyšší riziko nezaměstnanosti.

Na území Česka téma diferenční plodnosti vždy vyvstává s publikovanými výsledky ze sčítání. Zásadní rozdíly v plodnosti podle počtu dětí lze vysledovat již z prvních výsledků v samostatném Československu. Z dat roku 1930 například vyplynula vyšší plodnost u zemědělské populace a naopak nejnižší úroveň plodnosti byla mezi úřednicemi (Kučera, 1994). Vzhledem k národní heterogenitě Československa byl velmi důležitý národnostní aspekt, neboť německá národnost se vyznačovala obecně nižší úrovní plodnosti nebo vyšším podílem mimomanželsky narozených dětí. Odsun německého obyvatelstva po druhé světové válce přinesl nejrudší pokles obyvatelstva na území Česka přinejmenším v posledních několika staletích. Po konci druhé světové války přesahoval počet osob německé národnosti hranici tří milionů, po jejich odsunu jich dle soupisu zůstalo kolem 180 000 (Srb, 2004).

V poválečném uspořádání se nezměnil základní rozdíl v pojetí město versus venkov, kdy z dat sčítání z roku 1980 vyplývá, že ženy ve věku 25 až 29 let měly na venkově vyšší plodnost přibližně o 0,35 dítěte. Dále platilo, že vyšší počet dětí měly ženy v profesích zemědělských dělnic, ovšem postupně tento efekt vyprchával. Podobně jako za první republiky platilo, že nejnižší počet dětí měly ženy v oblasti řízení a správy a administrativní pracovnice (Kučera, 1994). Ačkoliv plánovaná ekonomika obecně neumožňovala profesní uplatnění především v humanitních oborech, výsledky ze sčítání ukazují kopírování trendu z ostatních zemí vyspělého světa, kdy čím nižší úroveň vzdělání tím vyšší hodnoty plodnosti. Z dat sčítání roku 1991 vyplynulo, že ženy s vysokoškolským vzděláním měly pouze v 10 % případů dítě třetího nebo vyššího pořadí, u žen se základním vzděláním to bylo skoro 30 % (Kučera, 1994). V následujících desetiletí se na daném trendu nic zásadního nezměnilo. Z výsledků SLDB 2011 vyplynulo, že u žen s ukončenou reprodukci ve věku 45 až 49 let dosahoval rozdíl v generační plodnosti mezi nejméně a nejvíce vzdělanou skupinou žen cca 0,45 dítěte. Generační

plodnost u vysokoškolsky vzdělaných žen s ukončenou reprodukci byla cca 1,75 dítěte, zatímco u žen se základním nebo nižším vzděláním se pohybovala okolo 2,2 dítěte (ČSÚ, 2013).

Analýzovat úroveň plodnosti podle náboženského vyznání je v období let 1948–1989 nemožné. Tehdejší režim chtěl náboženskou víru vymazat z lidského života, a ačkoliv ještě v roce 1950 byla ve sčítání otázka na náboženskou víru, údaje zůstaly neveřejné. Otázka na náboženské vyznání se objevila ve sčítání až v roce 1991. Z dat sčítání se tehdy ukázaly rozdíly ve všech věkových skupinách, kdy ženy s římskokatolickým vyznáním měly vyšší plodnost než ženy celkem (Srb, 1997). Přesto dané rozdíly nebyly tak významné jako v případě nejvyššího dosaženého vzdělání. Například ve věkové skupině 40–45 let u žen nehlásících se k žádné církvi činil průměrný počet živě narozených dětí 2,0, u žen hlásících se k církvi 2,1. Přičemž v rámci církví na tom byla nejlépe nejpočetnější římskokatolická církev. Obecně již tehdy platila u žen hlásících se k církvi výraznější různorodost reprodukčního chování, tedy na jedné straně vyšší bezdětnost, ale na druhé straně i vyšší podíl dětí vyššího pořadí. Výsledky ze sčítání 2011 potvrdila rozdíly v počtu živě narozených dětí podle náboženského vyznání (Růžicková – Hamplová, 2016). Deklaratorní fakt ovšem nevystihuje základní podstatu např. křesťanské víry, tedy účast na bohoslužbách či jinak sdílený život v rámci křesťanských institucí (dotazy na pravidelnou návštěvu bohoslužeb jsou v Česku v rámci šetření ISSP). Vzhledem k obecně nízké účasti mladých lidí na bohoslužbách v Česku zde ovšem narážíme na problém dostatečně velkého vzorku.

Samozejmě úroveň plodnosti nezáleží jen na vzdělání nebo příslušnosti k církevní organizaci. Navíc dané proměnné jsou jen souhrnem určitých životních a hodnotových postojů. Autorky Šťastná, Slabá a Kocourková (2017) definují faktory, které mohou mít vliv na časování a důvody odkladu narození prvního dítěte v Česku. Mezi tyto základní faktory řadí: nevyhovující materiální podmínky, skloubení pracovního a rodinného života, zdravotní potíže a faktor nepřítomnosti vhodného partnera. Hledání úspěšných a neúspěšných reprodukčních strategií je jiným chápáním analýzy diferenční plodnosti. Z podstaty je tedy nutné hledat, co nejvíce jednotlivých

charakteristik, které utvářejí odlišné životní dráhy osoby, ať se jedná o pracovní, hodnotové nebo finanční aspekty lidského života.

DATOVÉ ZDROJE

Sčítání lidu, domů a bytů je historicky zcela základním a jedinečným zdrojem pro popis diferenční plodnosti. Výhoda sčítání spočívá především v úplnosti šetření, kdy je možné analyzovat určité charakteristiky ve velmi podrobném členění až do úrovně jednotek věku. Důležitým aspektem je i existence celé řady proměnných (otázek), neboť je možné analyzovat úroveň plodnosti žen podle řady socioekonomických nebo geografických charakteristik (např. rodinný stav, náboženské vyznání, nejvyšší dosažené vzdělání nebo podle základních jednotek územního členění – okresy, kraje). Základní nevýhoda sčítání spočívá v délce časového intervalu mezi jednotlivými sčítáními, pro analytické účely lze tedy využít data ze sčítání 2011. Další nevýhodou pokud chceme získat hlubší souvislosti o kontextu rodinného chování v Česku je nemožnost odvozovat životní dráhy respondentů. Jednotlivé charakteristiky ve sčítání jsou pouze ke zcela konkrétnímu časovému okamžiku. Navíc otázky o počtu dětí se v celé své historii sčítání vztahují pouze k ženské populaci.

V poslední době se pro účely demografické analýzy využívají data mezinárodních domácnostních šetření (Výběrové šetření pracovních sil, Životní podmínky). Šetření obsahují charakteristiky zaměřené na socioprofesionální a ekonomické podmínky rodin v kontextu třeba se vzděláním jednotlivých členů domácností. Základní nevýhodou je ovšem nemožnost získat údaje přímo se vztahující k úrovni plodnosti žen, výsledky je možné interpretovat pouze v domácnostní podobě.

Tato studie bude vycházet především z dat CHPS (Proměny české společnosti). Jedná se o první velké longitudinální (panelové) šetření v Česku, kde domácnosti jsou sledovány v čase čtyři po sobě jdoucí roky. Výzkum sleduje životní podmínky a postoje českých domácností s cílem přinést nové poznatky o směřování české společnosti. Pro účely analýzy diferenční plodnosti je důležité, že obsahují část, která se věnuje i nerezidenčním dětem jednotlivých členů domácnosti. V tomto konceptu je pak možné definovat

proměnné, které metodicky umožňují analyzovat úroveň diferenční plodnosti.

METODIKA

Výsledné analytické výstupy tedy vycházejí z dat druhé vlny CHPS (Proměny české společnosti) z roku 2016. Druhé vlny šetření se účastnilo celkem 4 147 domácností. Samotné šetření se skládá z více instrumentů. Údaje za residenční děti jsou dostupné ze základního domácnostního dotazníku, kde jsou údaje o všech osobách žijících v šetřených domácnostech. Dalším instrumentem byl dotazník, který byl určen jednotlivým osobám v domácnostech, přitom v rámci jedné domácnosti musel být vyplněn alespoň jeden tento instrument. V roce 2016 dotazník za osoby vyplnilo 5 270 respondentů ve věku 18 a více let.

Ačkoliv se jedná o rozsáhlé domácnostní šetření, je zřejmé, že počet osob v šetření neumožňuje zcela detailní třídění podle jednotek věku a zcela omezeně i třeba podle pětiletých věkových skupin. Dále některé socioekonomické proměnné nelze analyzovat v podrobném členění, ale je nutné se pokoušet o určitou míru agregace. V tomto případě bylo využito věkové rozpětí 40–64 let, které odpovídá věku, kdy většina žen má již ukončenou reprodukci, zároveň se nejedná o plodnost generací, které svou reprodukci ukončily dávno v minulosti. V případě mužů nemusí být dané závěry tak jednoznačné, přesto i zde lze využít uvedený věkový interval. Po zúžení na danou věkovou strukturu činil počet respondentů 2 540 (1 533 žen a 1 007 mužů).

Interpretace výsledků je založena na faktu, že se nejedná o úplné a výběrové šetření. Účelem článku je poukázat na základní rozdíly reprodukčního chování české populace a ukázat metodickou cestu pro zjišťování rozdílů v úrovni plodnosti dle různých třídění. Pro přehlednost je k jednotlivým hodnotám uvedena četnost a interval spolehlivost na 95% hladině. Interpretace výsledků v tomto článku je z toho důvodu přizpůsobena tomuto faktu a jsou zdůrazněny jen zcela významné rozdíly. V rámci analytické části je sledována bezdětnost, podíl jedinců se třemi a více dětmi a průměrný počet dětí v třídění podle vybraných charakteristik.

Ukazatel počtu dětí pro muže a ženy ve věku 40–64 let vycházel ze součtu dvou následujících položek:

- a) počtu dětí, které byly v domácnostním dotazníku ve vztahu biologický syn/dcera k šetřenému respondentovi,
- b) počtu dětí, které respondent v individuálním dotazníku uvedl jako nerezidenční děti.

Jako děti respondentů byly zahrnovány biologické a adoptované děti. Rozlišení dětí na biologické a nevlastní v rámci vztahů v domácnosti tím pádem umožnilo získat relevantní informaci ve vztahu k úrovni plodnosti.

V rámci metodického srovnání je nutné zmínit odlišné hodnoty průměrného počtu dětí v rodině v souhrnu za ženy a muže, ačkoliv je zde vymezen stejný věkový interval. Důvodů může být více. Otec je v průměru starší než matka, zároveň s tím koresponduje fakt, že muž může být biologickým otcem i ve starším věku. Dalším důvodem může být fakt, že v určitém počtu případů není uveden v rodném listě otec dítěte, což může asociovat, že k danému dítěti se otec nehlásí již od narození. Zřeknutí se vlastního dítěte může nastat i v průběhu jeho dospívání, což je vždy častější u mužů než žen. Navíc je možné, že v rámci šetření respondenti zcela záměrně nechtějí mluvit o nerezidenčních dětech a proto tuto informaci zamlčí. Všechny tyto důvody vedou k obecně vyššímu průměrnému počtu dětí ve věku 40–64 let u žen než mužů.

Samotný výpočet průměrného počtu dětí pro ženy a muže a věku 40–64 let vychází ze součtu počtu dětí k počtu mužů nebo žen ve věku 40–64 let v závislosti na účelu výpočtu diferenční plodnosti. Dalším faktorem, který vstupuje do výpočtu, je faktor vážení, který vychází z porovnání základního (populace ČR) a výběrového souboru. Šetření CHPS vychází z tohoto základního křížového váhového předpisu podle pohlaví, věkové skupiny (18–34 let, 35–54 let, 55 a více let) a nejvyššího dosažené vzdělání (základní vzdělání, střední vzdělání, vysokoškolské vzdělání včetně VOŠ). Dalším váhovým předpisem jsou pak kraje Česku.

V rámci CHPS lze využít základní třídící charakteristiky vhodné pro analýzu diferenční plodnosti:

- a) **rodinný stav** – kategorie sezdáný, svobodný, rozvedený + ovdovělý).
- b) **forma soužití** – vychází z typu soužití v domácnosti, respondent žije v domácnosti

v sezdáném či nesezdáném soužití, nebo žije v domácnosti bez partnera.

- c) **vzdělání** – vychází z nejvyšší dosažené úrovně vzdělání respondenta v členění na základní vzdělání + střední bez maturity, střední s maturitou, vysokoškolské (včetně VOŠ).
- d) **obor vzdělání** – vychází z mezinárodní klasifikace ISCED. Vzhledem k velikosti výběru se jedná pouze o dělení na osoby s netechnickým, technickým nebo ostatním vzděláním. Za netechnické obory jsou považovány všechny všeobecné vzdělávací obory, humanitní a společenské vědy včetně žurnalistiky, obchodu, práva, věd o živé a neživé přírodě, matematiky a informatiky. Ze základních technických a netechnických oborů jsou do „ostatních“ vyňaty, z těch významných, zdravotnictví a sociální péče.
- e) **příjem domácnosti** – charakteristika příjmů je vztažena pouze k partnerským domácnostem. Domácnosti obývané pouze jedním rodičem (a tedy většinou s jedním příjmem), do analýzy nevstupují, aby bylo zamezeno zkresení výsledků. V tomto případě prezentujeme výsledky pouze pro muže, protože příjmy obou partnerů jsou na úrovni domácnosti shodné.
- f) **hodnota nemovitostí** – podobně jako ukazatel příjmu domácnosti je ukazatel celkové hodnoty nemovitostí vlastněných domácností vztažen pouze k partnerským domácnostem. Celková hodnota nemovitostí je dána součtem odhadované hodnoty bytů, rodinných domů, chat, chalup a stavebních pozemků ve vlastnictví domácnosti.
- g) **zaměstnanecká historie** – ukazatel odkazuje na klasifikaci zaměstnání CZ-ISCO a pracovní historii respondenta. Škála je hierarchická. V první kategorii jsou respondenti, kteří během své pracovní historie alespoň pět let pracovali ve vysoce kvalifikovaných pozicích, tzn. v první (Zákonodárci a řídící pracovníci) a druhé (Specialisté) hlavní třídě klasifikace CZ-ISCO. Ve druhé kategorii jsou osoby, které nesplňovaly podmínky pro zařazení do první skupiny, ale celkově pracovaly v kvalifikovaných pozicích minimálně 10 let (všechny hlavní třídy CZ-ISCO kromě 9 – Pomocní

a nekvalifikovaní pracovníci). Ve třetí skupině jsou pak osoby, které nespĺňovaly ani tuto podmínku, to znamená, že pracovaly převážně v nekvalifikovaných profesích nebo dostatečně dlouho nepracovaly v kvalifikovaných pozicích.

- h) **nezaměstnanost** – v rámci životní pracovní dráhy jsou definováni respondenti, kteří zažili období 6 měsíců nepřetržité nezaměstnanosti, dále respondenti s existencí nezaměstnanosti ne však delší než 6 měsíců v kuse a respondenti bez existence nezaměstnanosti.
- i) **náboženské vyznání** – v rámci této kategorie byly vybrány pouze osoby bez vyznání, nebo ty, které se hlásily k římskokatolickému vyznání. Ostatní věřící hlásící se k jinému náboženskému vyznání do analýzy nevstupovali z důvodu jejich nízké početnosti.
- j) **hustota osídlení** – pro dané srovnání byl použit mezinárodní ukazatel stupně urbanizace DEGURBA (Degree of Urbanisation), který je založen na populačním gridu ze sčítání

a územní klasifikace LAU (Local Administrative Units).²⁾

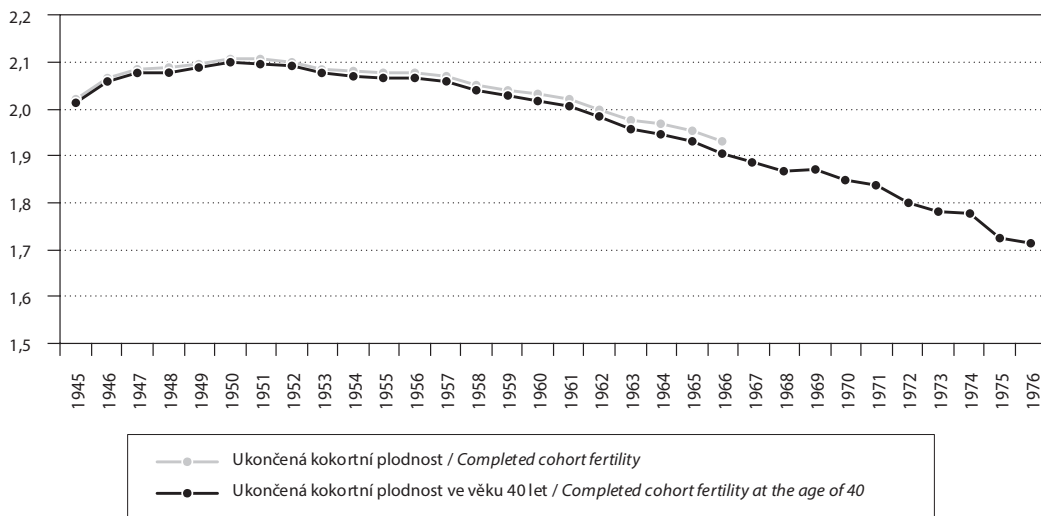
ANALÝZA KOHORTNÍ PLODNOSTI V ČESKU

Výsledky diferenční plodnosti vychází z metodiky výpočtu kohortní plodnosti, kde dochází ke kumulaci specifických měr napříč kalendářními roky pro jednotlivé generace. K pochopení odlišností v rámci jednotlivých analýz diferenční plodnosti je vhodné vyjít z výsledků kohortní plodnosti pro Česko, respektive do jaké míry se hodnotové a ekonomické změny po roce 1989 promítly do úrovně kohortní plodnosti v Česku. Následující analýza vychází z dat databáze The Human Fertility Database, kde míry kohortní plodnosti jsou počítány jako počty živě narozených v jednotlivých elementárních souborech (kalendářní rok, věk, generace) k exponované populaci.³⁾

Ve výsledném grafu je znázorněná již zcela ukončená kohortní plodnost pro jednotlivé generace

Graf 1: Ukončená kohortní plodnost generací žen narozených v letech 1945–1976 v Česku

Completed cohort fertility by generations of women born in 1945–1976 in Czechia

Zdroj: Human Fertility Database.

Source: Human Fertility Database.

2) Detailní popis klasifikace na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/degree-of-urbanisation/background>

3) Detailní metodický popis výpočtu je dostupný na: <https://www.humanfertility.org/cgi-bin/explan.php>

a dále ukončená kohortní plodnost ve věku 40 let. Zde je vidět pozvolný pokles úrovně plodnosti, který započal u generací žen narozených v padesátých letech minulého století. Po dlouhou dobu se však jednalo o velmi pozvolný pokles úrovně plodnosti a ještě generace žen narozených v roce 1962 dosahovaly hodnoty konečné kohortní plodnosti přes 2,0. Důsledky společenských změn po roce 1989 se v první řadě promítly v prudkém poklesu úrovně úhrnné plodnosti v důsledku odsouvání především narození prvního dítěte do pozdějšího věku. Ve výsledcích kohortní plodnosti ovšem dochází k poklesu až v posledních letech u generací žen, které již ukončily reprodukční období. Z toho důvodu byly do grafu přidány hodnoty ukončené kohortní plodnosti žen ve věku 40 let, kde je daný pokles již vidět zcela zřetelně. Z grafu lze navíc vyzorovat, že hodnoty úrovně plodnosti nad 40 let jsou skutečně minimální, i když vzhledem k faktu odkládání narození dětí do vyššího věku se jeho důležitost nepatrně zvyšuje. Proto pokud generace žen narozených v roce 1976 dosahují ve věku 40 let hodnoty kumulované kohortní plodnosti 1,71, nelze již předpokládat žádný zásadní nárůst. Navíc lze předpokládat i v dalších letech pokles kohortní plodnosti pro ženy, které budou dosahovat dokončeného věku 40 let.

Výsledky poklesu úrovně transverzálních i generačních měř plodnosti jsou převážně dány společenskými změnami po roce 1989. K prudkému poklesu plodnosti v kontextu odkládání narození dětí do vyššího věku v devadesátých letech přispěla celá řada faktorů. Mezi ně patří růst možností vlastní seberealizace v pracovním životě po roce 1989 (Rabušic, 1996), vyšší finanční náklady převážně právě na koupi bytu (Červenka, 2006; Sunega, 2003) a celkové snížení rodinných příspěvků během devadesátých let (Kocourková, 2004; Hiršl 2004). Rozšíření samostatného bydlení, kohabitace a dalších méně tradičních vesměs nestabilních forem soužití bylo důsledkem růstu individualizace po roce 1989 (např. Sobotka, 2006, Nývlt, 2008). Začátek nového tisíciletí přinesl růst hodnot úhrnné plodnosti. Výjimkou byly samozřejmě roky bezprostředně navazující na ekonomickou krizi v roce 2008. Tento obrat byl očekávaný právě v důsledku narození dříve odkládaných dětí, navíc docházelo postupně k růstu životní úrovně i státní podpory rodin, právě třeba

ve formě razantního zvýšení rodičovského příspěvku v roce 2007. V této době, též ne překvapivě, postupně docházelo k poklesu hodnot plodnosti generací, které právě ukončovaly své reprodukční období. Co zůstávalo a v poslední době nabývá až hrozivých rozměrů je růst cen nemovitostí v celé Česku. Zda a do jaké míry se ekonomické podmínky a růst individualismu promítnou do dlouhodobého poklesu hodnot kohortní plodnosti je zatím v oblasti spekulací. Námi zkoumané generace v CHPS tedy zahrnují jak generace žen, které hlavní reprodukční období prožily v období před rokem 1989, tak i generace žen, které rodily děti již v podmínkách společenských změn po roce 1989.

BEZDĚTNOST

Česko se dlouhodobě vyznačuje relativně nízkou intenzitou bezdětnosti, což se promítá i do úrovně diferenční plodnosti. Jedná se o specifickou záležitost, která nemusí až tak souviset například s preferovaným počtem dětí, neboť v průzkumech možnou bezdětnost preferuje zanedbatelné množství respondentů. U mužů je bezdětnost často vázaná na nemožnost společenské realizace nebo finančního úspěchu během své profesní nebo životní kariéry. Nejvyšší úroveň bezdětnosti mužů ve věku 40–64 let je tedy u základního nebo středního vzdělání bez maturity (19,0 %), dále u mužů, kteří nepracovali, nebo pracovali, ale v nekvalifikovaných profesích (21,2 %). Nejvýraznější rozdíl v bezdětnosti u mužů jsou pak podle existence nezaměstnanosti, když míra bezdětnosti u mužů, kteří byli alespoň 6 měsíců nepřetržitě nezaměstnaní, činila 27,0 %. V tomto případě nelze vyloučit základní genderový stereotyp ohledně vyššího sociálního statusu mužů jako zásadního faktoru pro „úspěšný“ rodinný život.

Překvapivě nižší bezdětnost byla u mužů bez vyznání (17,8 %) než u osob hlásících se k římskokatolické církvi (20,0 %), v rámci statistické chyby však nelze daný rozdíl považovat za zcela dokázaný. Nízká bezdětnost byla u mužů ve věku 40–64 let s vysokoškolským vzděláním (15,0 %). V dalších proměnných se výše sociálního statusu již neukázala relevantní, nezáleželo, zda muž pracoval v kvalifikovaných nebo vysoce kvalifikovaných profesích, nebo zda nebyl nezaměstnaný vůbec nebo byl krátkodobě nezaměstnaný.

Tab. 1: Bezdětnost mužů a žen ve věku 40–64 let podle jednotlivých charakteristik v Česku, 2016
 Childlessness among men and women aged 40–64 years according to individual characteristics in Czechia, 2016

Proměnná / Indicator	Bezdětnost (v %) / Childlessness (%)		Velikost výběru / Sample size		Intervaly spolehlivosti / Confidence interval	
	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman
Typ soužití v domácnosti / Type of household cohabitation						
Sezdané soužití / Marital cohabitation	9,7	8,6	659	889	2,3 %	1,8 %
Nesezdané soužití / Cohabitation	13,2	8,6	113	153	6,2 %	4,4 %
Žije bez partnera / Lives without a partner	42,3	17,4	235	491	6,3 %	3,4 %
Celkem / Total	18,0	11,5	1 007	1 533	x	x
Nejvyšší dosažené vzdělání / Highest educational attainment						
ZŠ + střední bez maturity / Primary + secondary without GCSE	19,0	11,0	399	585	3,9 %	2,5 %
Střední s maturitou / Secondary with GCSE	18,1	12,2	355	626	4,0 %	2,6 %
Vysokoškolské / Tertiary	15,0	10,5	253	322	4,4 %	3,4 %
Celkem / Total	18,0	11,5	1 007	1 533	x	x
Obor vzdělání / Field of education						
Netechnické / Non-technical	21,8	12,0	199	709	5,7 %	2,4 %
Technické / Manual	17,0	9,7	680	388	2,8 %	2,9 %
Ostatní (např. zdravotnictví, sociální péče) / Others (e.g. health care, social care)	17,9	11,0	116	411	7,0 %	3,0 %
Celkem / Total	18,0	11,5	995	1 508	x	x
Příjem domácnosti - partnerské domácnosti / Household income - partner households						
Cekový příjem do 26 tisíc Kč / Income up to 26,000 CZK	15,5	9,7	150	238	5,8 %	3,8 %
Příjem mezi 26 tisíci až 40 tisíci Kč / Income between 26,000 and 40 thousand CZK	11,6	10,0	297	401	3,6 %	2,9 %
Příjem vyšší než 40 tisíc Kč / Income above 40,000 CZK	6,3	4,8	266	318	2,9 %	2,4 %
Celkem / Total	10,6	8,3	713	957	x	x
Hodnota nemovitostí - partnerské domácnosti / Property value - partner households						
Méně než 500 tisíc Kč / Less than 500,000 CZK	9,6	13,0	189	267	4,2 %	4,0 %
Více než 500 tisíc Kč a méně než 2 miliony Kč / Between 500,000 and 2 million CZK	11,4	6,2	196	279	4,5 %	2,8 %
Více než 2 miliony Kč / More than 2 million CZK	10,2	7,1	349	463	3,2 %	2,3 %
Celkem / Total	10,4	8,4	734	1 009	x	x
Zaměstnanecká historie / Employment history						
Pracoval minimálně 5 let ve vedoucí nebo ve vysoce kvalifikované pozici / Worked for at least 5 years as a manager or in a highly qualified position	18,1	10,2	197	313	5,4 %	3,4 %

(pokračování / continued)

Proměnná / Indicator	Bezdětnost (v %) / Childlessness (%)		Velikost výběru / Sample size		Intervaly spolehlivosti / Confidence interval	
	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman
Pracoval minimálně 10 let v kvalifikovaných pozicích / He worked for at least 10 years in a qualified position	16,7	11,6	427	630	3,5 %	2,5 %
Pracoval v nekvalifikovaných profesích nebo méně než 10 let / Worked in an unqualified position or worked for less than 10 years	21,2	11,1	175	364	6,1 %	3,2 %
Celkem / Total	18,1	11,2	799	1 307	x	x
Existence nezaměstnanosti / Existence of unemployment						
Minimálně 6 měsíců nepřetržitě / Minimum 6 months continuous	27,0	12,2	197	427	6,2 %	3,1 %
Pouze krátkodobě / Only for a short time	16,3	10,5	198	305	5,1 %	3,4 %
Bez existence nezaměstnanosti / Never unemployed	16,8	11,8	516	707	3,2 %	2,4 %
Celkem / Total	18,9	11,7	911	1 439	x	x
Náboženské vyznání / Religious beliefs						
Římskokatolické vyznání / Roman Catholic faith	20,0	9,8	222	414	5,3 %	2,9 %
Bez vyznání / No religion	17,8	11,6	733	1 030	2,8 %	2,0 %
Celkem / Total	18,3	11,1	955	1 444	x	x
Hustota osídlení / Degree of urbanisation						
Vysoká hustota osídlení / Densely populated areas	19,3	13,9	291	456	4,5 %	3,2 %
Střední hustota osídlení / Moderately populated areas	19,6	12,0	369	571	4,1 %	2,7 %
Řídká hustota osídlení / Thinly populated areas	14,8	8,9	347	506	3,7 %	2,5 %
Celkem / Total	18,0	11,5	1 007	1 533	x	x

Zdroj: CHPS (Proměny české společnosti).
Source: CHPS (Changes in Czech Society).

V případě žen ve věku 40–64 let nebyly rozdíly v úrovni bezdětnosti tak zřetelné jako u mužů. Výše bezdětnosti nesouvisela s výší vzdělání ani socio-profesními charakteristikami, ale ani hodnotovými. V tomto ohledu se dané výsledky odlišují například od průměrného počtu dětí, kde úroveň dosaženého vzdělání nebo příslušnost k římskokatolické církvi hrála významnou roli. Dané výsledky ukazují již dříve sdílenou tezi ohledně skoro nulové preference nemít dětí u generací žen narozených do začátku osmdesátých let minulého století. Bezdětnost se tudíž často spíše stávala důsledkem, než volbou. Proto tak výrazně nižší bezdětnost u mužů s vyšším vzděláním,

kde se tyto charakteristiky ukázaly jako komparativní výhoda při zakládání úplných rodinných domácností s dětmi. U žen nenalezení vhodného partnera pro založení rodiny pravděpodobně nesouviselo s výší vzdělání, příjmem či postavením v zaměstnání.

Jako specifické se jeví faktory, které porovnávají pouze partnerské domácnosti. Logicky zde bude úroveň bezdětnosti nižší, neb z analýzy plyne, že nejvyšší bezdětnost mají osoby, které v době šetření žily samy (42,3 % u mužů, 17,4 % u žen). Zde se jako zcela zásadní ukazuje příjem domácnosti, mnohem více než druhý finanční ukazatel porovnávající

hodnotu nemovitostí. U žen i mužů ve věku 40–64 let byla bezdětnost nejnižší, pokud celkové měsíční příjmy domácnosti přesáhly hranici 40 tisíc Kč (6,3 % u mužů a 4,8 % u žen), pokud byly v rozmezí 26 až 40 tisíc Kč pak to bylo 11,6 % u mužů a 10,0 % u žen, v případě příjmů do 26 tisíc Kč to pak bylo 15,5 % u mužů, respektive 9,7 % u žen.

VÍCEDĚTNÉ DOMÁCNOSTI

Faktor vzdělání ve svém kontrastu se nejvíce projevuje u dětí třetího a vyššího pořadí, které mají především ženy s nižším vzděláním (26,1 % ze všech žen se ZŠ

+ střední bez maturity) a muži s vysokoškolským vzděláním (20,6 % ze všech vysokoškoláků). Dané zjištění je o to zajímavější, že manželství jsou z velké části vzdělanostně homogamní, to znamená, že se berou lidé se stejným stupněm vzdělání. Podobně jako již v předchozí kapitole týkající se bezdětnosti se zřetelně ukazuje vliv sociálního statusu na celkovou úroveň plodnosti, v tomto případě vlivu na celkový podíl vícedětných domácností. Teorie vysvětlující pokles plodnosti v Česku po roce 1989 se zaměřily na ekonomické a hodnotové aspekty. Ekonomické aspekty mohou mít významný vliv právě na rozhodnutí, zda mít nebo nemít třetí dítě. Obecně

Tab. 2: Ženy a muži ve věku 40–64 let s třemi a více narozenými dětmi podle jednotlivých charakteristik v Česku, 2016 / Women and men aged 40–64 with three or more children by individual characteristics in Czechia, 2016

Proměnná / Indicator	Podíl 3 a více dětí (v %) / Share 3 or more children (%)		Velikost výběru / Sample size		Intervaly spolehlivosti / Confidence interval	
	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman
Typ soužití v domácnosti / Type of cohabitation in household						
Sezdané soužití / Marital cohabitation	19,7	20,5	659	889	3,0%	2,7%
Nesezdané soužití / Cohabitation	24,0	25,0	113	153	7,9%	6,9%
Žije bez partnera / Lives without a partner	9,3	18,9	235	491	3,7%	3,5%
Celkem / Total	17,5	20,4	1 007	1 533	x	x
Nejvyšší dosažené vzdělání / Highest educational attainment						
ZŠ + střední bez maturity / Primary + secondary without GCSE	17,1	26,1	399	585	3,7%	3,6%
Střední s maturitou / Secondary with GCSE	16,6	15,7	355	626	3,9%	2,8%
Vysokoškolské / Tertiary	20,6	17,0	253	322	5,0%	4,1%
Celkem / Total	17,5	20,4	1 007	1 533	x	x
Obor vzdělání / Field of education						
Netechnické / Non-technical	16,2	20,8	199	709	5,1%	3,0%
Technické / Manual	18,6	22,6	680	388	2,9%	4,2%
Ostatní (např. zdravotnictví, sociální péče) / Others (e.g. health care, social care)	16,2	17,5	116	411	6,7%	3,7%
Celkem / Total	17,5	20,4	995	1 508	x	x
Příjem domácnosti - partnerské domácnosti / Household income - partner households						
Celkový příjem do 26 tisíc Kč / Income up to 26,000 CZK	17,4	21,6	150	238	6,1%	5,2%
Příjem mezi 26 tisíci až 40 tisíci Kč / Income between 26,000 and 40 thousand CZK	20,2	21,6	297	401	4,6%	4,0%
Příjem vyšší než 40 tisíc Kč / Income above 40,000 CZK	23,0	21,1	266	318	5,1%	4,5%
Celkem / Total	20,6	21,4	713	957	x	x

(pokračování / continued)

Proměnná / Indicator	Podíl 3 a více dětí (v %) Share 3 or more children (%)		Velikost výběru Sample size		Intervaly spolehlivosti Confidence interval	
	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman
Hodnota nemovitosti - partnerské domácnosti / Property value - partner households						
Méně než 500 tisíc Kč Less than 500,000 CZK	19,7	21,7	189	267	5,7%	4,9%
Více než 500 tisíc Kč a méně než 2 miliony Kč / Between 500,000 and 2 million CZK	19,4	19,6	196	279	5,5%	4,7%
Více než 2 miliony Kč More than 2 million CZK	19,2	21,0	349	463	4,1%	3,7%
Celkem / Total	19,4	20,7	734	1 009	x	x
Zaměstnanecká historie / Employment history						
Pracoval minimálně 5 let ve vedoucí nebo ve vysoce kvalifikované pozici / He worked at least 5 years as a manager or a highly qualified position	18,1	15,3	197	313	5,4%	4,0%
Pracoval minimálně 10 let v kvalifikovaných pozicích He worked for at least 10 years in qualifying positions	17,1	20,2	427	630	3,6%	3,1%
Pracoval v nekvalifikovaných profesích nebo méně než 10 let Worked in an unqualified position or worked for less than 10 years	19,2	25,8	175	364	5,8%	4,5%
Celkem / Total	17,9	20,7	799	1 307	x	x
Existence nezaměstnanosti / Existence of unemployment						
Minimálně 6 měsíců nepřetržitě Minimum 6 months continuous	17,2	22,4	197	427	5,3%	4,0%
Pouze krátkodobě Only for a short time	18,6	18,9	198	305	5,4%	4,4%
Bez existence nezaměstnanosti Never unemployed	16,8	19,3	516	707	3,2%	2,9%
Celkem / Total	17,3	20,2	911	1 439	x	x
Náboženské vyznání / Religious beliefs						
Rímskokatolické vyznání Roman Catholic faith	24,0	27,3	222	414	5,6%	4,3%
Bez vyznání / No religion	15,6	17,7	733	1 030	2,6%	2,3%
Celkem / Total	17,6	20,6	955	1 444	x	x
Hustota osídlení / Degree of urbanisation						
Vysoká hustota osídlení Densely populated areas	19,3	15,3	291	456	4,5%	3,3%
Střední hustota osídlení Moderately populated areas	16,1	21,4	369	571	3,8%	3,4%
Rídká hustota osídlení Thinly populated areas	17,8	23,9	347	506	4,0%	3,7%
Celkem / Total	17,5	20,4	1 007	1 533	x	x

Zdroj: CHPS (Proměny české společnosti).
Source: CHPS (Changes in Czech Society).

vysoké příjmy v Česku vázané na socioekonomický status mohou vytvářet vhodnější podmínky pro výchovu více dětí v rodině, zvláště v následujících letech. Při růstu ceny nemovitostí to může způsobit značné rozdíly při možnosti zakládat vícedětné rodiny. Je zřejmé, že páry s nižšími příjmy mohou právě i narození prvního dítěte odkládat na pozdější dobu, tím pádem se i snižuje pravděpodobnost narození dětí vyššího pořadí. Dané závěry však platí pouze z pohledu muže.

V případě žen lze vidět spíše opačnou situaci. Více dětí mají ženy s nižším vzděláním, ale i ženy pracující v méně kvalifikovaných pozicích. U žen v nekvalifikovaných profesích více dětí může znamenat odstřížení se od špatně placené nezajímavé práce (teorie ušlých příležitostí). Naopak ženy pracující během svého života ve vysoce kvalifikovaných pozicích se vyznačují velmi nízkým podílem třech a více dětí (pouze 15,3 %). V českém pohledu se tedy ukazuje náročnost sladění pracovního a rodinného života zvláště pro ženy. To se projevuje i souvislostí mezi existencí dlouhodobé nezaměstnanosti (alespoň 6 měsíců nepřetržitě) a počtem žen s třemi a více narozenými dětmi. V takto definovaném ukazateli je nemožné rozlišit, co je příčinou a co následkem. Tedy, zda ženy, které jsou nezaměstnané, preferují vyšší počet dětí v rodině, nebo nezaměstnanost je právě důsledkem vyššího počtu dětí v rodině. Ve výsledku právě ženy, které zažily dlouhodobou nezaměstnanost, mají vyšší pravděpodobnost narození přinejmenším třetího dítěte.

Hodnotové aspekty, jako růst seberealizace, upřednostňování profesní kariéry se využívají k vysvětlení poklesu plodnosti po roce 1989. Souvislost náboženství a rodiny jako základní hodnoty mohou naopak působit opačným směrem. Vzhledem k odlišným trendům, je pravděpodobné a výsledky to i dokládají, že se reprodukční chování v církvi praktikujících osob může více lišit od osob bez vyznání. To je dáno i neustále se snižujícím podílem věřících v mladších věkových skupinách ve většině evropských zemí. Proto nepřekvapí, že nejvýraznější odlišnost ohledně vyššího počtu dětí v rodině u mužů i žen ve věku 40–64 let byla dle náboženského vyznání. U mužů ve věku 40–64 let hlásících se k římskokatolické církvi činil jejich podíl se třemi a více dětmi 24,0 %, bez vyznání pouze 15,6 %, u žen

to bylo 27,3 % žen hlásících se k římskokatolické církvi a 17,7 % bez vyznání. Je pravděpodobné, že pokud by se analyzovali pouze muži a ženy pravidelně navštěvující bohoslužby, rozdíly by byly ještě výraznější.

U vícečetných rodin se jako zcela zásadní jeví geografický aspekt. V rámci této analýzy není použito standardní členění podle kategorií velikosti obce, ale podle mezinárodní klasifikace DEGURBA (Hustota osídlení). Ukazatel DEGURBA vychází z předpokladu charakteru hustoty osídlení v daném mikroregionu. To znamená, že i malá obec ležící v blízké vzdálenosti od velkého města, bude mít střední nebo vysokou hustotu osídlení. V takto definovaném členění se právě ukázaly významné rozdíly ve vícečetných rodinách, ale pouze u žen. To může ukazovat na fakt, že na vesnicích zůstávají muži častěji bez partnerek. Ženy pokud zůstanou na venkově, se naopak vyznačují velmi nízkým podílem bezdětných, a naopak výrazně vyšším podílem s třemi a více dětmi (23,9 %) oproti ženám ve věku 40–64 let žijících v hustě osídlených oblastech (15,3 %).

PRŮMĚRNÁ VELIKOST DOMÁCNOSTI

Faktor vzdělání souvisí s průměrným počtem dětí v rodině zcela odlišně v případě mužů a v případě žen. U žen ve věku 40–64 let platí: čím nižší stupeň dosaženého vzdělání, tím vyšší počet dětí. U mužů je tomu naopak. Výsledky průměrného počtu dětí podle jednotlivých charakteristik tedy do značné míry kopírují již zmíněné trendy z minulých kapitol.

V souhrnu lze tvrdit, že kromě vzdělání, hraje u mužů významnou roli existence nezaměstnanosti. Ukazuje se zde, že právě nemožnost dlouhodobě si najít zaměstnání, zvláště v mladém věku, může mít velmi negativní dopad na počet dětí. Velmi vysoká nezaměstnanost mladých lidí na jihu Evropy měla a bude mít za následek pokles průměrného počtu dětí v rodinách. V Česku nebyla situace tak kritická a ve věku nad 30 let byla nezaměstnanost mužů v podstatě minimální po celé porevoluční období. Přesto je zřejmé, že nižší ekonomický status muže může mít za následek nemožnost založení vícečetné rodiny. V případě, že muž ve věku 40–64 let byl během svého života 6 měsíců nepřetržitě nezaměstnaný,

činil průměrný počet dětí 1,51, což je o 0,25 až 0,3 dítěte méně ve srovnání s ostatními možnostmi. V partnerských domácnostech se tento rozdíl ukázal v příjmových charakteristikách, kdy u mužů ve věku 40–64 let s příjmem do 26 tis. činila hodnota průměrného počtu dětí 1,73, u mužů s příjmem nad

40 tis. to bylo 2,02. Přitom se jedná o příjem současný, který neodpovídá delšímu časovému období. Logicky lze ovšem předpokládat silnou korelaci mezi příjmem současným a příjmem v minulosti. Profesní hledisko (zaměstnanecká historie) naopak přitom nehrálo žádnou roli.

Tab. 3: Průměrný počet dětí žen a mužů ve věku 40–64 let podle jednotlivých charakteristik v ČR (2016)

The average number of children and men aged 40–64 according to individual characteristics in the Czech Republic (2016)

Proměnná / Indicator	Průměrný počet dětí Average number of children		Velikost výběru Sample size		Intervaly spolehlivosti Confidence interval	
	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman
Typ soužití v domácnosti / Type of cohabitation in household						
Sezdané soužití Marital cohabitation	1,88	1,94	659	889	0,07	0,06
Nesezdané soužití / Cohabitation	1,98	1,95	113	153	0,21	0,15
Žije bez partnera Lives without a partner	1,04	1,65	235	491	0,13	0,09
Celkem / Total	1,69	1,84	1 007	1 533	x	x
Nejvyšší dosažené vzdělání / Highest educational attainment						
ZŠ + střední bez maturity Primary + secondary without GCSE	1,66	1,98	399	585	0,10	0,08
Střední s maturitou Secondary with GCSE	1,65	1,74	355	626	0,10	0,07
Vysokoškolské / Tertiary	1,81	1,76	253	322	0,13	0,10
Celkem / Total	1,69	1,84	1 007	1 533	x	x
Obor vzdělání / Field of education						
Netechnické / Non-technical	1,55	1,86	199	709	0,15	0,07
Technické / Manual	1,73	1,89	680	388	0,08	0,10
Ostatní (např. zdravotnictví, sociální péče) / Others (e.g. health care, social care)	1,68	1,79	116	411	0,19	0,09
Celkem / Total	1,69	1,84	995	1 508	x	x
Příjem domácnosti - partnerské domácnosti / Household income - partner households						
Cekový příjem do 26 tisíc Kč Income up to 26,000 CZK	1,73	1,94	150	238	0,17	0,13
Příjem mezi 26 tisíci až 40 tisíci Kč Income between 26,000 and 40 thousand CZK	1,87	1,89	297	401	0,11	0,09
Příjem vyšší než 40 tisíc Kč / Income above 40,000 CZK	2,02	2,01	266	318	0,11	0,09
Celkem / Total	1,89	1,93	713	957	x	x
Hodnota nemovitosti - partnerské domácnosti / Property value - partner households						
Méně než 500 tisíc Kč Less than 500,000 CZK	1,86	1,86	189	267	0,14	0,12
Více než 500 tisíc Kč a méně než 2 miliony Kč / Between 500,000 and 2 million CZK	1,87	1,99	196	279	0,13	0,10

(pokračování / continued)

Proměnná / Indicator	Průměrný počet dětí Average number of children		Velikost výběru Sample size		Intervaly spolehlivosti Confidence interval	
	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman	Muž / Man	Žena / Woman
Více než 2 miliony Kč More than 2 million CZK	1,89	1,94	349	463	0,10	0,08
Celkem / Total	1,87	1,94	734	1 009	x	x
Zaměstnanecská historie / Employment history						
Pracoval minimálně 5 let ve vedoucí nebo ve vysoce kvalifikované pozici / He worked at least 5 years as a manager or a highly qualified position	1,67	1,71	197	313	0,15	0,10
Pracoval minimálně 10 let v kvalifikovaných pozicích He worked for at least 10 years in qualifying positions	1,70	1,86	427	630	0,10	0,08
Pracoval v nekvalifikovaných profesích nebo méně než 10 let Worked in an unqualified position or worked for less than 10 years	1,65	1,98	175	364	0,16	0,10
Celkem / Total	1,67	1,86	799	1 307	x	x
Existence nezaměstnanosti / Existence of unemployment						
Minimálně 6 měsíců nepřetržitě Minimum 6 months continuous	1,51	1,84	197	427	0,16	0,10
Pouze krátkodobě Only for a short time	1,74	1,83	198	305	0,15	0,10
Bez existence nezaměstnanosti Never unemployed	1,69	1,85	516	707	0,09	0,07
Celkem / Total	1,67	1,84	911	1 439	x	x
Náboženské vyznání / Religious beliefs						
Římskokatolické vyznání Roman Catholic faith	1,82	1,99	222	414	0,15	0,10
Bez vyznání / No religion	1,64	1,79	733	1 030	0,07	0,06
Celkem / Total	1,68	1,85	955	1 444	x	x
Hustota osídlení / Degree of urbanisation						
Vysoká hustota osídlení Densely populated areas	1,70	1,70	291	456	0,13	0,09
Střední hustota osídlení Moderately populated areas	1,60	1,84	369	571	0,11	0,08
Řídká hustota osídlení Thinly populated areas	1,77	1,97	347	506	0,10	0,08
Celkem / Total	1,69	1,84	1 007	1 533	x	x

Zdroj: CHPS (Proměny české společnosti).

Source: CHPS (Changes in Czech Society).

Z pohledu ženy daná souvislost neplatí, v případě vzdělání, jak již bylo řečeno, jsou závěry opačné. Na rozdíl od mužů se naopak jako významné ukázalo hledisko zaměstnanecské historie. Ženy, které během svého života pracovaly ve vysoce kvalifikovaných

profesích, dosahují nižších hodnot průměrného počtu dětí. U vysoce kvalifikovaných žen je mnohem vyšší pravděpodobnost, že budou mít pouze jedno dítě, z toho vyplývá výsledná hodnota 1,71, což je významně méně než u žen, které pracovaly v kvalifikovaných

pozicích (1,86) nebo žen, které nepracovaly nebo pracovaly v nekvalifikovaných profesích (1,98). Jak již bylo zmíněno v předchozích kapitolách, významně se projevila na výsledných hodnotách průměrného počtu dětí hustota osídlení. Ženy ve věku 40–64 let žijící v oblastech s vysokou hustotou osídlení dosahovaly hodnoty 1,70, ženy žijící v řídké osídlených oblastech 1,97.

Bez ohledu na pohlaví se příslušnost k římskokatolické církvi jeví jako charakteristika, která má významný vliv na průměrný počet dětí v rodině. Vyšší průměrný počet je dán vyšším zastoupením vícedětných rodin. Ve výsledku činila hodnota průměrného počtu dětí ve věku 40–64 let u mužů hlásících se k římskokatolickému vyznání 1,82, bez vyznání to bylo 1,64. U žen byl rozdíl podobný (1,99 – římskokatolické vyznání versus 1,79 – bez vyznání).

ZÁVĚR

Analýza změn v úrovni plodnosti v závislosti na jednotlivých charakteristikách je hlavním cílem této studie. Metodika výpočtu je spojená s tématem diferenční plodnosti. V demografické literatuře byla vždy jednoznačná spojitost dané tematiky na výsledky sčítání (*Kučera*, 1994; *Kurkin*, 2013; *Srb*, 1997; *ČSÚ*, 2013). Studie využívá především data z šetření Proměny společnosti (CHPS) s možností dalších členění ze sčítání nedostupných. Existence dat v případě pracovních drah umožňuje dosud nepoužité přístupy, podobně je tomu v případě příjmových charakteristik. Na rozdíl od sčítání lze analyzovat výsledky diferenční plodnosti i z pohledu muže. Obecně omezení výběrových šetření spočívá ve velikosti výběrového souboru. V tomto případě bylo využito věkové rozpětí 40–64 let, které odpovídá věku, kdy většina žen má již ukončenou reprodukci, zároveň se nejedná o plodnost generací, které svou reprodukci ukončily dávno v minulosti.

Demografické změny jsou již historicky vnímány v rámci hodnotových a ekonomických změn. Vzestup individuální svobody v kontrastu ke snižování významu náboženských praktik je v celé řadě zemí viděn jako základní faktor poklesu intenzity plodnosti. Podobně lze k danému tématu přistupovat v kontextu růstu významu vzdělanostní a profesní kariéry

na úkor zakládání rodin a rození dětí. Socioekonomické postavení v historii vždy souviselo s početností rodiny, logicky lze relativně dostatečný příjem považovat za základní podmínku pro založení funkční rodiny. Pokud dříve socioekonomické postavení bylo silně vázané na muže, současná situace je složitější. Vyšší socioekonomické postavení muže nebo ženy teoreticky může zvyšovat šance např. na vícedětnou rodinu, na druhé straně důraz na kariéru naopak může založení rodiny bránit.

Na základě výsledných hodnot, kdy se studie zaměřila na analýzu bezdětnosti, vícedětných rodin a obecně průměrného počtu dětí, lze v souhrnu formulovat příznivé a nepříznivé reprodukční podmínky pro založení rodin. Takto lze definovat jednotlivé úspěšné nebo neúspěšné strategie počtu dětí v rodině. Mezi úspěšné lze zařadit vysokopříjmovou nebo naopak sociální rodinnou strategii. Vysokopříjmová strategie zahrnuje vyšší příjem v domácnosti, především v případě partnera, ve spojení s vysokoškolským vzděláním rodičů a stabilním rodinným prostředím třeba v kontextu římskokatolického vyznání partnerů. Nemorální pak v možnosti čerpání sociálních a rodinných příplatků. Možnost čerpání rodinných benefitů byla právě často spojena s deklarovaným faktem, že otec se ke svým dětem nehlásí. Dané charakteristiky jsou samozřejmě spojené s nižším vzděláním, nezaměstnaností nebo nízkým příjmem ze zaměstnání.

Naopak kombinace středoškolského vzdělání s nižším příjmem a zaměstnání v méně kvalifikovaných pozicích nevytváří především vhodné finanční prostředí pro založení rodiny. To i v souvislosti, že rodina nedosáhne na sociální a rodinné benefity. Nesoulad kariérního a rodinného života může vést k rozhodnutí pouze jednoho dítěte v rodině. Zcela alarmující je pak situace žen nebo mužů žijících bez partnera, v českém prostředí se to nejvíce týká matek samoživitelek, kdy otec platí minimální nebo žádné výživné. V tomto případě je pravděpodobnost narození dalšího dítěte velmi nízká.

Analýza diferenční plodnosti byla v minulosti často spíše zpestřením základních demografických výstupů. V poslední době se však může stát určitým prediktorem budoucích jevů. Například v případě projekcí (prognóz) jsou současné možnosti predikce plodnosti omezeny pouze na vývoj transverzální i

kohortní plodnosti v předchozích generacích. Změny v postojích a odlišném socioekonomickém postavení generací, které jsou teprve na začátku reprodukčního chování, samozřejmě mohou zcela kvalitativně změnit úroveň plodnosti v následujících letech. Hodnoty diferenční plodnosti jen částečně pomáhají k definování kvalitativního rámce predikce plodnosti. K tomu je potřeba daleko více a to především srovnání výsledků

zjišťování jednotlivých generací o jejich reprodukčních preferencích. Nejde jen o finanční zajištění nebo ekonomické podmínky, ale i utváření základních hodnotových konceptů (očekávání narození dětí v určitém časovém horizontu, existence partnera nebo přesvědčení, že ten současný je považován za budoucího otce/matku mého dítěte, možnost narození druhého, třetího atd.).

Príspevek vznikl za podpory GA ČR No 19-03984S Ekonomika úspěšného stárnutí.

Literatura

- Adsera, A. 2017. Education and fertility in the context of rising inequality. *Vienna Yearbook of Population Research*, 15, s. 63–92.
- Adsera, A. 2006. Religion and Changes in Family-size Norms in Developed Countries. *Review of Religious Research*, 47, s. 271–286.
- Becker, G. S. 1975. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. National Bureau of Economic Research.
- Bellani, D. - Esping-Andersen, G. 2015. The Fertility gap in Europe. III. *Education, Employment, and Fertility*, s. 82–101.
- Berghammer, C. 2012. Church attendance and childbearing: Evidence from a Dutch panel study, 1987–2005. *Population Studies*, 66, s. 196–212.
- Bumpass, L. 1990. What's Happening to the Family? Interactions Between Demographic and Institutional Change. *Demography*, 27, s. 483–498.
- Červenka, J. 2006. Rodina a životní úroveň v ČR. Životní cyklus. *Sociologické a demografické perspektivy*, s. 267–279.
- Hayford, S. R. - Morgan, S. P. 2008. Religiosity and Fertility in the United States: The Role of Fertility Intentions. *Soc Forces*, 86, s. 1163–1188.
- Hiršl, M. 2004. Příspěvky českého státu rodinám na náklady spojené s výchovou dětí. *Demografie*, 46, s. 166–176.
- Jalovaara, M. - Neyer, G. - Andersson, G. - Dahlberg, J. 2017. Education, Gender, and Cohort Fertility in the Nordic Countries, *Working Paper*, 2017/01, s. 1–27.
- Kocourková, J. 2004. Přidavky na děti v České republice: preference a realita. *Demografie*, 46, s. 22–32.
- Kravdal, Ø - Rindfus, R. R. 2008. Changing Relationships between Education and Fertility: A Study of Women and Men Born 1940 to 1964. *American Sociological Review*, 73, s. 854–873.
- Kreyenfeld, M. - Andersson, G. 2014. Socioeconomic differences in the unemployment and fertility nexus. Evidence from Denmark and Germany. *Advances in Life Course Research*, 2014, s. 59–73.
- Kučera, M. 1994. *Populace České republiky 1918–1991*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kurkin, R. 2013. Kohortní plodnost ve výsledcích sčítání lidu, domů a bytů 2011. In: *RELIK 2013. Reprodukce lidského kapitálu – vzájemné vazby a souvislosti*. Praha: VŠE.
- Lesthaeghe, R. and Surkyn, J. 1988. Cultural Dynamics and Economic Theories of Fertility Change. *Population and Development Review*, 14, s. 1–45.
- Li Zhang. 2008. Religious affiliation, religiosity, and male and female fertility. *Demographic Research*, 18, s. 233–262.
- Peri-Rotem, N. 2016. Religion and Fertility in Western Europe: Trends Across Cohorts in Britain, France and the Netherlands. *Eur J Population*, 32, s. 231–265.
- Rabušic, L. 1996. O současném vývoji manželského a rodinného chování v České republice. *Demografie*, 38, s. 173–180.
- Régnier-Loilier, A. - Prioux, F. 2008. Does religious practice influence family behaviours? *Population and Societies*, 447, s. 1–4.
- Martín-García, T. 2014. A reassessment of the role of women's education in existing fertility research. *Genus*, 64, s. 131–157.
- Nývlt, O. 2007. *Formování a rozpad domácností z dat SLDB a VŠPS se zaměřením na osoby ve věku 20–49 let*. Disertační práce. Praha.
- ČSÚ. 2013. *Plodnost žen*. [online], dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551769/170224-14.pdf/287dc43c-df94-40c1-bf04-b322ed0e4b84?version=1.0>

- Růžičková, M – Hamplová, D. 2016. Analýza vztahu náboženského vyznání a plodnosti ve sčítání lidu 2011 (se zařazením vlivu dalších proměnných). *Demografie*, 58, s. 213–229.
- Sobotka, T. 2006. Bezdětnost v České republice. *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*, s. 60–78.
- Srb, V. 1997. Náboženské vyznání a demografické, sociálně ekonomické a kulturní charakteristiky obyvatelstva České republiky. *Demografie*, Vol 39 (3), s. 191–202.
- Srb, V. 2004. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: Karolinum.
- Sunega, P. 2003. *Objektivní a subjektivní hodnocení finanční dostupnosti bydlení v ČR v průběhu 90. Let*. Praha: Sociologický ústav AV České republiky.
- Surkyn, J. and Lesthaeghe, R. 2004. Values Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in northern, western and southern Europe: an update. *Demographic Research*, Special collection 3.
- Štátná, A. – Slabá, J. – Kocourková, J. 2017. Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice. *Demografie*, 59, s. 207–223.
- Van de Kaa, D. 1987. *Europe's Second Demographic Transition*. Population Bulletin, 42, s. 1–57.
- Wood, J. – Neels, K. – Kil, T. 2014. The educational gradient of childlessness and cohort parity progression in 14 low fertility countries. *Demographic Research*, 31, s. 1365–1416.

Zdroje dat

- CHPS (Proměny české společnosti). SOÚ, 2016.
- Human Fertility Database. Max Planck Institute for Demographic Research (Germany) and Vienna Institute of Demography (Austria). Available at www.humanfertility.org (data downloaded on [date])

ONDŘEJ NÝVLT

Je absolventem katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 2014 pracuje ve společnosti Median. V současné době působí také jako odborný asistent na Katedře demografie na Vysoké škole ekonomické v Praze. Dlouhodobě se zabývá analýzami trhu práce a dopady zaměstnanosti a nezaměstnanosti na rodinné domácnosti.

SUMMARY

The main objective of this study is to analyse changes in fertility rates according to individual characteristics. The methodology of calculation is linked to the topic of differential fertility. In the demographic literature, this subject has always been studied in connection with the results of the population census (*Kučera*, 1994; *Kurkin*, 2013; *Srb*, 1997; *ČSÚ*, 2013). This study mainly uses data from the Czech Household Panel Study (CHPS) with the possibility of additional breakdowns from Census unavailable. The existence of data on employment careers allow for the use of unusual analytical approaches, as is also the case for household income characteristics. In contrast to the census, the results of differential fertility can be analysed in relation to men. In general, the limitation of sample

surveys is based on the size of the sample. Therefore, the 40–64 age group was used, which corresponds to the age at which most women have already completed reproduction, but at the same time the fertility of this age group does not relate to a generation that has already long completed their reproduction.

Demographic changes are historically perceived in relation to value and economic changes. The rise of individual freedom in contrast to the decline in the importance of religion is seen in many countries as a basic factor behind decreasing fertility rates. Similarly, it is possible to approach the topic in the context of the growth of the importance of education and professional careers at the expense of the family formation and the birth of children. Socio-economic

status has always been linked to family size; logically, a relatively sufficient income can be considered a basic precondition for establishing a functional family. If in the past socio-economic status was strongly associated with men, the situation today is more complicated. The higher socio-economic status of a man or a woman can theoretically increase their chances of having more children. On the other hand, the emphasis on a career may prevent family formation.

Based on the results of an analysis focusing on childlessness, multi-member families, and generally the average number of children, it is possible to formulate the reproductive conditions that are favourable and unfavourable for family formation. Thus, it is possible to define individual successful or unsuccessful strategies relating to the number of children in the family. Successful strategies can be defined as high-income or, on the contrary, the so-called 'immoral' family strategy. The high-income strategy includes a higher household income, especially on the part of the male partner, together with university education of parents and a stable family environment, for example in the context of the Roman Catholic faith of the partners. Higher income, especially on the part of the male partner, university education, and a stable family environment are characteristics associated with the high-income strategy of reproduction. The immoral strategy envisions the possibility of drawing social and family allowances. The possibility of drawing family benefits has often been linked to the declared fact that the father is not a child's father. These characteristics, of course, are associated with lower education, unemployment, or low income from employment.

On the other hand, the combination of secondary education with lower income and employment in a less qualified position does not create the necessary financial environment for family formation. This is also in part because the family does not qualify for social and family benefits. Inconsistency in work and family life can lead to the decision to have just one child in the family. The situation of women or men living without a partner is quite alarming, and the negative effects most impact single mothers, where the father pays very little or no alimony. In this case, the chance of another child being born is very low.

In the past, the analysis of differential fertility tended to involve a breakdown of basic demographic outcomes. Recently, however, it has become a predictor of future trends. For example, in the case of projections (prognoses), the current fertility predictions are limited to the development of both transversal and cohort fertility in previous generations. Changes in attitudes and the different socio-economic position of generations that are only at the beginning of their reproductive career can, of course, completely change the level of fertility in the years to come. Differential fertility values only partially help define the qualitative framework of fertility prediction. Much more is required to fully define that framework above all it is necessary to compare the results of different generations observations about their reproductive preferences. It is not just financial security or economic conditions, but also the formation of basic value concepts (the expectation that one will have a child within in a certain time horizon, the existence of a partner, or the belief that one's current partner could be the future father / mother of one's child, the possibility of having a second, third, or more children, etc.).